

Viisikymmentä vuotta Nyky-suomen sanakirjan alulle- panosta

Yleinen harhakäsitys on, että Nyky-suomen sanakirjan »syntysanat on lausunut» E. N. Setälä. Ei Setälä eikä kukaan muukaan kielimies suoranaisesti ole pannut Nyky-suomen sanakirjaa alulle. Kunnia siitä kuuluu rovasti Antti Kukkoselle, pitkäaikaiselle eduskunnan jäsenelle ja seitsenkertaiselle opetusministerille.

Syyskuun 13. päivänä tänä vuonna tuli kuluneeksi tasan puoli vuosisataa siitä, kun Antti Kukkonen, eduskunnan sivistysvaliokunnan silloinen puheenjohtaja, teki yhdessä seitsemän muun eduskunnan jäsenen kanssa toivomusaloitteen, »että Eduskunta kehottaisi hallitusta ryhtymään toimenpiteisiin suomen kirja- ja sivistyskielen kantasanakirjan aikaansaamiseksi». Siksi käännyin viime vuoden lopulla rovasti Kukkosen puoleen, joka nykyisin toimii maanviljelijänä kotitilallaan Joensuussa. Ikää hänellä on Virittäjän tämän numeron ilmestyessä 88 vuotta. Halusin tiedustella Kukkoselta, ilmeisesti ainoalta elossa olvalta ja samalla tärkeimmältä asioihin vaikuttajalta, Nyky-suomen sanakirjan alullepanovaiheista ja mahdollisista taustatekijöistä. Kuka perimmältään oli sanakirja-ajatuksen isä?

Seuraavassa Antti Kukkosin Joensuussa 3.1.1977 päiväämä vastauskirje kokonaisuudessaan:

Jo noin puolen vuosisadan tomu peittää ”unhotuksen rupeen ja rahkaan” paljon muistitietoa. Kun kirjallisiakin merkintöjä taustatekijöistä on säilynyt vain muutamia, supistuu sanottavani vähiin. Siitä huolimatta yritän vastata jotakin tiedusteluunne, mitä muistan Nyky-suomen sanakirjan syntyvaiheista.

Eduskunnalla oli erillinen tarkastusvaliokunta, jonka tuli huolehtia siitä, että asiakirjat olivat päätösten mukaisia ja niiden kieli virheetöntä. Silloin tällöin esiintyi epäselvyyttä siitä, mitä sanaa tai muuta kielellistä ilmaisua oli pidettävä oikeana. Kun ohjetta antavaa teosta ei ollut eikä muitakaan keinoja keksitty, valiokunnan toimeksiantosta pyysin yksityistapauksissa asian tuntijain lausuntoja. Joltisenkin varmastikin E. N. Setälä oli yksi niistä.

Näin sattuman varaiseksi kieleemme käytön valvonta ei saattanut jäädä ainakaan niin tärkeän julkisen elimen kuin eduskunnan osalta. Kun lisäksi tiedettiin, että eräissä muissa maissa yleisen sanakirjan tarve oli jo tyydytetty, virisi keskustelu sellaisen teoksen aikaansaamisesta meilläkin. Muistikuvaani kertoo toki sen verran, että kulttuurielämämme edustajien yleinen mielipide näytti olevan kypsynyt kannattamaan toimentarttumista.

Näin vaativa hanke ei kuitenkaan olisi voinut toteutua ilman eduskunnan myötävaikutusta. Vakuuttuneena sanakirjan tarpeellisuudesta ja ajankohdan otollisuudesta tein toivomusaloitteen, joka sitten johti yksimieliseen suositukseen eduskuntakäsittelyssä.

Entä sanakirja-ajatuksen isä? Kysymyksenne vastaan: varmaa on, että ainakaan minua ei sellaisena voida pitää. Keskustelin tosin sanakirjasta monen kansanedustajan kanssa mutta vain tunnustellakseni, olisiko aloitteella, jos se tehtäisiin, edellytyksiä purjehtia

myötätulessa. Muutamat nimet vaikuttavat varmoilta: Oskari Mantere, Julius Ailio, Väinö Voionmaa, Georg Schaman, Uuno Hannula, Leo Gummerus.

Lähimmän työympäristöni ulkopuolelta minun on mainittava nimi Antti Filemon Puukko. Hän oli yliopistomies, raamatun alkukielten taitaja ja opettajani. Kävin tenteissä hänen kotonaankin. Jostakin syystä välillemme muodostui tuttavuusuhde, joka johti tapaamisiin myöhemminkin. Erään sellaisen yhteydessä muistan pohdiskelleemme myös nyt puheena olevaa sanakirjahanketta.

Professori Puukko nähtiin sittemmin usein eduskunnassakin. Onnellinen satuma kai puuttui peliin ja järjestyi niin, että hän toimi sivistysvaliokunnan sihteerinä minun ollessani puheenjohtajana. Välillemme sukeutui hyvä yhteistyö, joka johti siihen, että nuorehko kansanedustaja uskaltautui tekemään aloitteen ajatuksen muuttamisesta konkreettiseksi tapahtumaksi. Kuka tai mikä sitten oli aatteen todellinen isä? Todennäköisimmin yleisesti tunnettu ja ilmaistu käytännön tarve.

*

Mikäli havaitsette muistini ratsun eksyneen erehdysten lavalle tielle, pyydän nöyrimmästi, että taluttaisitte sen takaisin tosiasiajn kaidalle polulle.

Kirje ei kommentteja eikä liioin oikaisuja kaipaa. Se tallettaa tuleville Nyky-suomen sanakirjan historian kirjoittajille tosiasiat, joista sanakirjan tekijät itsekkään eivät olleet perillä.

Jo Kirjallisen Kuukauslehden 1. numerossa 1867, siis kuusikymmentä vuotta aikaisemmin, oli Yrjö Koskinen (nimimerkki Y. K.) Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaisen Sanakirjan 1. vihkoa arvestellessaan lausunut: »Kun taas joskus maailmassa kieleemme viljelys ja arvo on niin pitkälle ehtinyt, että Suomen kansalle on sanakirja valmistettava oman kielen oikeaa käsittämistä ja käyttämistä varten, silloin tietysti semmoinen teos on

tehtävä suomesta suomeksi, niinkuin muissakin sivistyneissä kielissä on tapana» (s. 17).

Pitemmälle kehitettynä ajatuksen yksikielisestä suomen sanakirjasta esitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteeri F. W. Rothsten seuran kokouksessa marraskuussa 1895: »Tieteen vaatimuksia vastaavan Suomen kielen sanakirjan toimeen saaminen on epäilemättä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tärkeimpiä tehtäviä: semmoisen sanakirjan siis, joka kriittisellä tarkkuudella esiin tuo kielessämme todella löytyvät sanat, lauselmat ja puheenparret ja ne omalla kielellämme selittää. Kuinka suuren-arvoinen tällainen teos meillä olisi, siitä ei tarvitse pitkältä puhua. Se ei ainoastaan säilyttäisi ennestään tunnettua tavaraa, se toisi runsaasti esiin semmoista, joka vielä piilee kansan suussa ja joka olisi ilmi saatava yhteisen, paraillaan taimivan puhe- ja kirjakielen rikastuttamiseksi, norjentamiseksi ja ohjaukseksi.»

Vielä samassa kuussa asiaa käsiteltiin Rothstenin ehdotuksesta Kotikielen Seurassa. Tällöin seuran esimies E. N. Setälä vasta hahmotteli sittemmin erityistä hohtoa saaneen kolmiosaisen sanakirjaohjelmansa: oli laadittava kansankielen, vanhemman kirjakielen ja nykyisen kirjakielen sanakirja, tässä kiireellisyysjärjestyksessä. Seuraavan vuoden helmikuussa Setälä »julki luki» yksityiskohtaisen ohjelmansa Kirjallisuuden Seuran kokouksessa.¹

Konkreettisen hankkeen »suomen kirja- ja sivistyskielen kantasanakirjan» aikaansaamiseksi pani kuitenkin alkuun Antti Kukkonen. Aloitteen kaikki kahdeksan allekirjoittajaa olivat Antti Kukkonen (pastori, maalaisliitto), P. Saarinen (maanviljelijä, maalaisliitto), Juho Niukkanen (maanviljelijä, maalaisliitto), Eero Hahl (maanviljelijä, asutushallituksen yli-

¹ Setälän koko sanakirjaohjelma on julkaistu Suomi-kirjassa III: 13, s. 89—95, 1897. Aloitteen »murteissanakirjan» toimittamiseksi teki Kotikielen Seurassa 1877 Akseli Borenius (Heikki Paunonen, Kotikielen Seura 1876—1976, Virittäjä 1976 s. 369). Kuka sitten lienee vanhan kirjasuomen sanakirjan todellinen »syntysanojen lausuja»?

tirehtööri, maalaisliitto), Tyko Reinikka (pankinjohtaja, maalaisliitto), O. H. Jusila (kirkkoherra, kokoomuspuolue), Leo Gummerus (rovasti, kokoomuspuolue), Artturi Aalto (sanomalehdentoimittaja, alkuaan renki ja uunisepä, sos.dem. puolue).

Alusta loppuun jäljennettynä toivomusaloite kuuluu seuraavasti:

Yhtenä tärkeimmistä apuneuvoista jokaisen kansakunnan sivistystyössä on pidettävä sellaista omaa kieltä perusteellisesti selvittävää ja valaisevaa kantasanakirjaa, joka sisältää kaikki yleisessä kirja- ja sivistyskielessä tavattavat ja käytettäväiksi hyväksyttävät sanat hyvin määriteltynä ja selitettynä. Tällaisen sanakirjan merkitys sekä käytännöllisille tarkoitusperille, esim. lainsäädäntötyölle, että tieteelle on niin suuri, että monet kansakunnat sen oivaltaen ovat jo aikoja sitten rientäneet joko poliittisten tai tieteellisten piirien aloitteesta sellaisia aikaansaamaan. Kuuluisin niistä on Ranskan akatemian suuri sanakirja, jota sittemmin on pidetty esikuvana monissa muissa maissa. Kuta nuorempi sivistyskielenä jokin kieli on, sitä suurempi on tällaisen sanakirjan arvo ja merkitys.

Suomen kansalla ei vielä ole tällaista sanakirjaa. Ylimalkaan on kaikki muun luontoinenkin nykyaikainen sanakirjatyö maassamme sekä hyvin nuorta että kokonaan omiin hoiviinsa ja satunnaisen yritteliäisyyden varaan jätettynä. Suomesta muille kielille laadittujen sanakirjojen valmistamista vaikeuttaa oman kielen perussanakirjan puute. Tämä puolestaan vaikuttaa ehkäisevästi suomalaisen sivistyksen kehkeytymiseen yleensä, sen tunnetuksi tekemiseen ulkomailla ja muutenkin Suomen edustamiseen vieraisissa maissa, tehtävään, jolla maamme tultua itsenäiseksi, on mitä tärkein merkitys. Näin ollen ei kenelläkään maamme ystävällä pitäisi olla mitään sanotunlaisen perussanakirjan aikaansaamista vastaan, sanakirjan, jota nimenomaan juuri lainsäädäntötyössä eduskunnassakin on kiipeästi kaivattu. Tämä kantasanakirja voidaan, sen valmistuttua, panna erikoissanakirjojen pohjaksi, tai voidaan rinnan sen kanssa valmistaa tuollaisia

erikoissanakirjoja, ennen kaikkea suomalaisen lakikielen sanasto, jollaista ei myöskään vielä ole olemassa. Tällainen kantasanakirja on siten monesta syystä käytännöllisesti katsoen verrattomasti tärkeämpi kuin kansankielen sanakirja, jota varten eduskunta jo on auliisti myöntänyt varoja.

Edellä esitetyn nojalla ehdotamme kunnioittaen,

että Eduskunta kehottaisi hallitusta ryhtymään toimenpiteisiin suomen kirja- ja sivistyskielen kantasanakirjan aikaansaamiseksi niin hyvissä ajoin, että työn alullepanoa varten voitaisiin ottaa määräraha vuoden 1929 menosääntöön.

(Anom.chd. N:o 16. Kukkonen y.m.: Suomen kirja- ja sivistyskielen kantasanakirjan aikaansaamiseksi.)

Aloitteessa siis tähdennetään suunnitellun sanakirjan merkitystä »sekä käytännöllisille tarkoitusperille, esim. lainsäädäntötyölle, että tieteelle». Käytännöön, normatiivisuuteen, kiinnittää huomiota myös sivistysvaliokunnan 10. marraskuuta asiasta antama mietintö:

Eduskunta on viime syyskuun 21 päivänä lähettänyt sivistysvaliokuntaan valmistelevasti käsiteltäväksi ed. Kukkonen y. m. anomusehdotuksen n:o 16, joka koskee suomen kirja- ja sivistyskielen kantasanakirjan aikaansaamista. Valiokunta on kuullut asiantuntijoina oikeusneuvos, professori Allan Serlachiuista, yliopistonapulaista, tohtori E. A. Tunkeloa ja tuomari Anton Kotosta.²

Valiokunta pitää anomusehdotuksessa esitetyn perus- eli mallisanakirjan aikaansaamista tarpeen vaatimana. Tämän sanakirjan tulisi sisältää kaikki nykyisessä suomen kirja- ja sivistyskielessä käytetyt ja käytettäväiksi hyväksyttävät sanat tarpeen mukaan määriteltynä ja selitettynä. Siihen otetut sanat ja muodot olisivat ohjeena kaikille suomenkielen käyttäjille ja tulisivat epäilemättä huomattavasti vakiinnuttamaan tämän kirja- ja sivistyskielenä verraten nuoren kielen käyttöä. Tällaisen sanakirjan merkitys on valiokunnan mielestä ilmeinen sekä käytännöllisessä että tieteellisessä suhteessa,

² Monessa julkisessa toimessa vaikuttanut Kotonen oli kyseiseen aikaan vanhempana jäsenenä lainvalmistelukunnassa.

ja kaikki valiokunnan käyttämät asiantuntijatkin ovat olleet sen tarpeellisuudesta yhtä mieltä. Se helpoittaisi suuresti suomesta muille kielille laadittavien sanakirjojen valmistamista ja suomalaisen kulttuurin tunnetuksi tekemistä ulkomaille ja olisi tärkeänä apuneuvona erikoissanakirjojakin valmistettaessa. Viimeksimainituista olisi eduskuntatyön kannalta kipeimmän tarpeen vaatima nykyoloja vastaava suomalainen lakikielen sanasto, mutta kysymyksestä, olisiko koetettava hetimiten valmistuttaa erillinen lakikielen sanasto vai olisiko sitä koskeva ainehasto sisällytettävä vain kysymyksessäolevaan suureen perussanakirjaan, ovat asiantuntijat olleet eri mieltä. Valiokunta katsoo, että tämän yksityiskohdankin ratkaisu voisi jäädä riippumaan hallituksen harkinnasta, sillä hallituksen olisi joka tapauksessa valmistettava tämä laajakantoinen sivistyskysymys, ennenkuin siinä voidaan ryhtyä enempiin toimenpiteisiin.

Valiokunta saa siis, puoltaen anomusta, kunnioittaen ehdottaa Eduskunnan päätettäväksi,

että Eduskunta kehoittaisi hallitusta ryhtymään toimenpiteisiin suomen kirja- ja sivistyskielen kantasanakirjan aikaansaamiseksi.

(Anomusmietintö N:o 3. Sivistysvaliokunnan mietintö N:o 5 suomen kirja- ja sivistyskielen kantasanakirjan aikaansaamista koskevan anomusehdotuksen johdosta.)

Asian käsittelyyn valiokunnassa olivat ottaneet osaa puheenjohtaja Antti Kukkonen, varupuheenjohtaja Oskari Mantere, jäsenet J. Janhonen, Viljami Kallio-koski, Antti Kuisma, Aug. Kuusisto, J. W. Latvala, Aino Malkamäki, Väinö Malmivaara, A. A. Neitiniemi, Samuli Tervo, A. Valta, K. H. Wiik ja K. V. Åkerblom sekä varajäsenet J. Im. Bäck, Y. Enne ja J. E. Pilppula.

Eduskuntakäsittelyyn sanakirjahanke tuli 17. marraskuuta 1927. Asia saikin sivistysvaliokunnan mietinnön mukaisen myönteisen ratkaisun. Hanketta koskeva valtiopäiväpäätös on 20. päivästä joulukuuta, ja sen ovat allekirjoittaneet Kyösti Kallio puhemiehenä sekä Paavo Virkkunen ja Rieti Itkonen varapuhemiehinä.

Opetusministeriö pyysi nyt tunnetuilta

kielimiehiltä Knut Cannelinilta, E. A. Tunkelolta ja Yrjö Wichmannilta lausunnon suunnittelusta sanakirjasta. Jo 26. tammikuuta 1928 pidetyssä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran johtokunnan kokouksessa Tunkelo saattoi selostaa pyydettyä lausuntoa: sanakirjaa varten laadittua työsuunnitelmaa.

Suunnitelman laatijat ehdottivat sanakirjalle nimeksi Nykysuomen sanakirja ja määrittivät sen tarkoituksen seuraavasti: »'Nykysuomen sanakirjan' tulee esittää ja suomen kielellä selittää suurin ja tärkein osa sitä sanavarastoa, mikä sisältyy 1800-luvun kahdella viimeisellä vuosikymmenellä ja 1900-luvulla julkaistuu suomenkieliseen kirjallisuuteen sekä sellaisiin vanhempiinkin suomenkielisiin painotuotteisiin, jotka vielä ovat yleisessä käytännössä (esim. Kalevala, A. Kiven 'Seitsemän veljestä', 'Nummisuutarit' ja 'Lea')». Koko suunnitelma on julkaistu Virittäjässä 1928 s. 354—365.

Cannelin, Tunkelo ja Wichmann halusivat omien sanojensa mukaan esittää sanakirjan tarkoituksen »vaatimattomammin» kuin eduskunnan sivistysvaliokunta. Kun työhön sitten ryhdyttiin heidän lausuntonsa pohjalta, suunniteltu sanakirja oli saanut uuden tavoitteen. Eduskuntaaloitteen tekijät, sivistysvaliokunta ja viime kädessä eduskunta olivat tarkoittaneet lähinnä normatiivista sanakirjaa, johon otetut »sanat ja muodot olisivat ohjeena kaikille suomenkielen käyttäjille», asiasta lausunnon antaneet kielimiehet voittopuolisesti kuvailevaa, deskriptiivistä sanakirjaa, joka sisältäisi jopa viime vuosisadan viimeisten vuosikymmenien tärkeimmän sanavaraston.

Runsaan vuoden kuluttua, 26. maaliskuuta 1929 Kirjallisuuden Seuran johtokunnan kokouksessa todettiin: »Opetusministeriö oli virkateitse ilmoittanut usko-neensa Seuralle Nykysuomen sanakirjan toimittamisen ja sitä varten myönnetyn määrärahan. Asia lähetettiin kielitieteellisen valiokunnan valmisteltavaksi.»

Seura oli alustavasti tiedustellut kym-

meneltä kielimieheltä, haluaisivatko he ryhtyä toimittamaan suunniteltua sanakirjaa. He olivat M. Airila, Knut Cannelin, Niilo Ikola, Jalo Kalima, Jussi Laurosela, Aarni Penttilä, Harri Streng, E. A. Tunkelo, Arvo Sotavalta ja Y. H. Toivonen. Vain Airila oli halukas sekä sanakirjan toimituskunnan jäseneksi että päätoimittajaksi, Penttilä ainoastaan toimituskunnan jäseneksi.

Ansoitaan sanakirjatyötä silmällä pitäen M. Airila esittelee seuraavasti: »Pätevyyttäni tämänlaatuisen tehtävään voinee jossain määrin tukea se, että julkaisuihini kuuluvat sellaiset suomenkielen viljelyä koskevat teokset kuin Suomenkielen oikeinkirjoitusoppi, äänne- ja sanoppi, lauseoppi sekä tohtori Cannelinin kanssa yhteistyössä syntynyt 'Vierasperiäiset sanat'.»

K. Cannelin, yksi opetusministeriön pyytämän lausunnon antajista, pitää kääntymistä hänen puoleensa »ansaitsemattomana kunniana» ja haluaa »vastaukseksi kunnioittavimmin ja kiitollisin mielin ilmoittaa, että niin kiintoisaa ja tavallaan totunnaistakin kuin tarjottu tehtävä minulle olisikin, en kuitenkaan katso voimieni enää riittävän kyseessä olevaan, pakostakin hyvin pitkälliseksi venyvään ja ripeitä voimia kysyvään työhön.» E. A. Tunkelo taas toteaa: »Nuorempana ollessani on kirjakielen sanakirjan teko joskus askarruttanut mielikuvitustani houkuttelevasti, jopa innostavastikin. Ja vieläkin se olisi viehättävä tehtävä. Mutta subjektiivisten mielittelyjen on väistyminen objektiivisten tosiasiaain painoa. Siinä olisi tehtävä 'pino suuri, halko pieni, pilkkoja vähäväkinen.'» (Lainaukset edellä mainitun kokouksen pöytäkirjan liitteistä.)

Seuraavassa, 3. huhtikuuta pidetyssä Kirjallisuuden Seuran johtokunnan kokouksessa sanakirjan päätoimittajaksi »päätettiin yksimielisesti Seuralle ehdottaa dosentti Martti Airilaa». Hänen avukseen asetettiin neuvottelukunta: fil. tri E. A. Tunkelo, professorit V. Tarkkainen ja Oiva J. Tallgren sekä fil. tri Jalo

Kalima, ensin mainittu puheenjohtajana. Myöhemmin eronneen Tarkkaisen tilalle valittiin prof. Martti Rapola.

Niin pääsivät sanakirjatyöt vähitellen alkuun. Kiinnitettiin toimittajia, ensimmäisinä fil. maisterit Ester Soini ja Eino Nivanka sekä fil. tri Aarni Penttilä. Kirjallisuuden Seura luovutti toimituksen käyttöön kirjallisuutta ja hallussaan ennestään olevat sanakokoelmat. Pääosin ainekset sanakirjaa varten oli kuitenkin varta vasten koottava. Niiden keruu pantiin alulle jo 1929, »ja se ulottui, suunnitelman mukaisin rajoituksin, kaunokirjallisuuteen ja tietokirjallisuuteen, vieläpä tieteiden erikoisaloihin ja ammattialoihin» (Nyky-suomen sanakirjan näytevihko 1933, sisäkansi).

Varsinainen artikkelityö vaati käynnistyäkseen aikaa ja pitkällistä hahmottelua. Koemielessä toimittajat E. Nivanka, M. Airila, Ester Soini ja Aarni Penttilä laativat jokainen Virittäjään 1930 laajahkon näyteartikkelin. Alaviitteessä luomauteetaan: »Kunkin artikkelin sen tekijä on suunnitellut vapaasti, oman harkintansa mukaan, jotta siten voitaisiin erilaisten suoritusten nojalla paras muoto löytää» (s. 244—254).

Lähinnä aineiston riittävyttä ja sanartikkelien laajuutta testataksaan toimitus julkaisi 1933 näytevihon (päivätty joulukuulla 1932). Kolme painoarkkia laajana, kaksipalstaisena se käsittää *a*-kirjaimesta jakson *a* — *alaspäinen*. Vihko on vielä haparoiva, esimerkiksiöltään huvittavakin (esim.: — — mutta samassa ajoivat mutkan takaa esiin rattaat CERVANTES—HOLLO). Siitä on pitkä harppaus Airilan yksin toimittamaan, huhtikuussa 1935 ilmestyneeseen 16-sivuisen näytevihkoon *e* — *ei*. Jo ulkoasuun se muistuttaa painettua Nyky-suomen sanakirjaa.

Airila laati myös viitisenkymmentä konekirjoitusluskkaa käsittävät toimitusohjeet. Ne olivat sittemmin monistettuina jokaisen toimittajan työpöydällä, ne ottivat jokaiselta taloon tulleelta uudelta työntekijältä armotta pois turhat luulot yliopistossa saavutetusta sanakirjantekotaidosta.

Myrskyn toimituksessa ja sen lähiympäristössä nostatti kuitenkin sanakirja-ainesten keruu. Syksyyn 1933 mennessä sanalippuja oli kertynyt 450 000. Toimittajat pitivät tätä materiaalia riittämättömänä ja jatkoivat, neuvottelukunnan tukemina, päätoimittajan vastustuksesta huolimatta keräystyötä. Airila, joka halusi sanakirjan valmistuvan ripeästi ja joka 1929 oli ollut tutustumassa Nykysuomen sanakirjan lähimmän esikuvan Nuvensk ordbokin toimitustyöhön Upsalassa, vetosi mm. siihen, että ordbokin koko lippuainei-*st*o mahtui »neljään viiteen vajaan piironginlaatikkoon» tekijän Olof Östergrenin kodissa (Airilan lentolehtinen, s. 4).

Kun helmikuussa 1938 tulin sanakirjaan työhön, kiista oli kiihkeimmillään. Lisäksi politiikan laineet kävivät korkeina. Toimitukseen kuuluivat silloin paitsi päätoimittajaa fil. maisterit Ahti Rytkönen, Eino Suova ja Hannes Teppo. Huhtikuun alusta ryhtyi sanakirjan palvelukseen fil. maist. Hannes Pukki. Toimitussihteerin tehtävistä vastasi Eino Suova, myöhempi Yhteiskunnallisen korkeakoulun sanomalehtiopin professori.

Sanalippuja oli nelisen miljoonaa. Pitää paikkansa, että melkoinen osa niistä oli tarpeettomia, »törkyä», kuten Airila kirjoitti. Esimerkkeinä lippumääristä hän mainitsi: emäksinen 86, emäntä 156, englantilainen 107, enkeli 182, epäsuora 104 (Airilan lentolehtinen, s. 3). Kaiken huipuksi Volter Kilveltä, Kilven omaa erikoismurretta, on sanakirjan kokoelmassa 65 431 sanalippua. Itse sanakirjatyössä mukana olleena tiedän kuitenkin, että toisaalta sana-artikkeleita laadittaessa oli useinkin puutetta aineksista. Ilman riittävän runsasta materiaalia ei Nykysuomen sanakirjaa olisi voitu toimittaa. Että tällainen aineisto oli kirjoitusvaiheessa toimittajien käytössä, siitä lankeaa — Kilvenkin sanastamisesta huolimatta — suurin kiitos sanakirjan ensimmäiselle toimitussihteerille Eino Suovalle.

Uskomatonta on, että syy liialliseksi katsotusta sanaston keruusta ja sanakirjan

valmistumisen viivästyemisestä vieritettiin päätoimittajan niskoille. Käsiteltyään tilannetta joulukuussa 1938 kolmessa kokouksessa Kirjallisuuden Seuran johtokunta lopulta erotti Airilan sanakirjan päätoimittajan tehtävistä. Airila julkaisi puolustukseksensa lentolehtisen »Nykysuomen sanakirja ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran johtokunta». Nyt opetusministeriökin puuttui asiaan. Seuran annettua pyydetyn vastineen kysymys saatiin kuitenkin kivuttomasti pois päiväjärjestyksestä.

Samoihin aikoihin oli käynnissä operaatio Suovaa vastaan. Muistan elävästi sen päivän, jolloin Suova kollegansa ja ystävänsä Ahti Rytkösen kanssa Kruununhaan kortteleita jonkin aikaa kierreltyään ilmoitti keventyneenä itse eroavansa Nykysuomen sanakirjasta.

Uudeksi päätoimittajaksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kiinnitti vuoden 1939 alusta fil. maist. Matti Sadenien, joka 1932—33 oli ollut Nykysuomen sanakirjan aputoimittajana ja sen jälkeen toiminut Kustannusosakeyhtiö Otavan kielentarkastajana. Tällöin Ahti Rytkönen ja Hannes Pukki erosivat toimituksesta. Vanhoista työntekijöistä jäi sentään jäljelle vielä kaksi: Hannes Teppo ja tämän artikkelin kirjoittaja.

Toimitus jouduttiin kokoamaan lähes täysin uudelleen. Jotkut toimittajista viipyivät työssä pitempään, jotkut olivat talossa vain käymäselältä. Toisille, puolia päiviä tekeville, koulualalle aikoville, Nykysuomen sanakirja tarjosi mainion auskultoimistukikohtan.

Kaiken kaikkiaan sanakirjan artikkelityöhön osallistui vuosien 1939—60 kuluessa 29 toimittajaa. He olivat aakkosjärjestyksessä lueteltuina: Esko Ervasti, Hilka Heikinheimo, Onni E. Helkiö, Simo Hämäläinen, Arvo T. Inkilä, Aulis J. Joki, Seppo Kahila, Arvo Keinonen, Ilmari Kohtamäki, T. O. Koilo, Pentti Lyly, Tauno Lähteenkorva, Pekka Mattila, Osmo Nikanne, Liisa Nurmela, Reino Peltola, Ritva Peltonen (Paavolainen), Taito Piironen, Paavo Pulkkinen, Jussi

Rainio, Matti Sadeniemi, Jaakko Simojoki, Paavo Siro, Aatos Säätelä, Hannes Teppo, Viljo Tervonen, Jouko Vahe, Jouko Vesikansa, Jorma Vuoriniemi. Toimituksen kantajoukkoa olivat Hämäläinen, Keinonen, Piironen ja Vuoriniemi, myöhemmin Nikanne ja Liisa Nurmela sekä puolipäivätyöntekijöistä Joki, Lylly ja Siro. Toimitussihteerinä oli aluksi Hannes Teppo ja hänen ryhdyttyään vuoden 1945 alusta hoitamaan Kirjallisuuden Seuran perustamaa kielitoimistoa Jouko Vesikansa.

Päätoimittajan vaihtuessa myös sanakirjan neuvottelukunta uusittiin. Siihen tulivat yliopettaja E. A. Saarimaa puheenjohtajana, prof. Jalo Kalima, fil. tri Lauri Hakulinen sekä fil. maist. Eino Nivanka varajäsenenä. Kalimaa seurasi hänen kuoltuaan fil. tri Aimo Turunen. Varsinaisiin toimitusongelmiin ei neuvottelukunta kuitenkaan mainittavasti puuttanut.

Artikkelityö aloitettiin jo kolmannen kerran *a*-kirjaimesta, mutta työn perustana olivat Airilan laatimat toimitusohjeet. Niihin tehtiin vain vähäisiä tarkistuksia. Esikuvana oli Airilan toimittama näytevihko. Airila itse totesikin lentolehtisessään katkerasti: »Hyväkö toisen on tulla muureja nostamaan, kun näkymättömiin jäävä perustustyö on tehty ja sokkeli laskettu» (s. 6).

Kun työssä sota-ajan keskeytysten ja useiden toimittajanvaihdosten jälkeen oli edetty *p*-kirjaimen asti, Kirjallisuuden Seura teki Werner Söderström Osakeyhtiön kanssa sopimuksen teoksen kustantamisesta. Kuusiosaiseksi suunnitellun sanakirjan 1. osan käsikirjoitus lähetettiin Porvooseen ladottavaksi, mutta monen toimittajan kirjoittamana se oli epätasaisista, päähastikin keskenteikoista. Vedokset tulivat täyteen korjauksia vastoin alkutekstiä. Ei kulunutkaan kauan, kun koko käsikirjoituspinkka palautettiin Porvoosta niukkasanaisin terveisin: latojat ovat liian kalliita konekirjoittajiksi.

Kustantaja antoi vuoden aikaa 1. osan viimeistelyyn, ja siitä alkoi sanakirjan

toimituksessa toistakymmentä vuotta kestänyt ankara, fyysisestikin rasittava työjako. Samaan aikaan kun osa toimittajista kirjoitti artikkeleita sanakirjan loppukirjaimista, osan oli jatkuvan paineen alaisena viimeisteltävä käsikirjoitusta ja luettava korjausvedoksia. Oli sovittu tiukka aikataulu. Kustantaja ilmoitti: »Nyky Suomen sanakirjan kuusi osaa ilmestyvät suunnitelman mukaan n. puoleltoista vuoden väliajoin.»

Sadeniemi oli 1949 ryhtynyt Suomen Akatemian kielitoimiston johtajaksi, joten hänen oli ollut juuri vaativimman vaiheen alkaessa vähennettävä työpanostaan Nyky Suomen sanakirjassa. Sitä raskaampi oli taakka muiden harteilla. Nämä asiat eivät tosin kuulu enää tämän artikkelin piiriin, mutta en voi olla tässä yhteydessä vielä tähdentämättä kahden toimittajan ansioita. Toimitussihteerin oli tietysti pakkotauduttava tarkastamaan mikäli mahdollista kaikki sanakirjan kuusi osaa alusta loppuun saakka. Onneksi työssä olivat kuitenkin mukana sellaiset miehet kuin Arvo Keinonen, tunnollisista tunnollisin, ja Taivo Piironen, synnynnäinen leksikografi. Onneksi sanakirjalle toimituksessa myös vallitsi verraton yhteishenki. Tehtiin yhteistä työtä, sen vaikeudet ja sen tarjoamat ilot koettiin yhteisinä.

Kun joskus selvitetään Nyky Suomen sanakirjan toimitusvaiheet, siihen on tarjolla korvaamattomat ainekset. Kirjallisuuden Seuran sihteerin Toivo Vuorelan tahdosta sanakirjan käsikirjoitus kaikkinen asteineen ja sen kaikki korjausvedokset on talletettu, nykyisin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kielitoimiston suojiin. Niistä selviää kuka mitäkin sanakirjaan on kirjoittanut, niistä selviävät sivukäsitteet. Vielä korjausvedosasteella voitiin kenen tekstiin tahansa vetää risti yli ja kirjoittaa latojen harmiksi pitkäkin artikkeli aivan uudestaan.

Sanalla *nyky suomi* on kaksi merkitystä. Kielitieteessä sillä tarkoitetaan kirjakielen nuorinta, vuoden 1870 tienoilla alkanutta historiallista kehitysvaihetta, tavallisessa puheessa meidän päiviemme

suomea. Nykysuomen sanakirja esittää kielimiesten sille laatiman ohjelman mukaisesti suomen kieltä edelliseltä kannalta. Siihen on otettu aineksia myös vanhasta, jo pölyttyneestä kirjallisuudesta. Lisäksi se sisältää yleiskieleen kuulumattomia kansanomaisia sanoja ja lauseparsia, joita nimekkäät ja nimettömätkin kirjailijat ovat teoksissaan käyttäneet.

Nykysuomen sanakirja ei ole sillä tavoin normatiivinen kuin eduskunta sen teettämisestä päättäessään tarkoitti. Läheskään kaikki sanakirjan kansien väliin sisältyvä aines ei ole normaalia, ei tavallista, ei edes teoksen ilmestymisajan asialliseen kielenkäyttöön kelpuutettua nyky-suomea, mutta tätä ei sanakirja aina ilmoita. Deskriptiivinen ja normatiivinen puoli ovat teoksessa lukijan erottamattomissa. Toimittajilta puuttui tässä mielessä selvät suuntaviivat. Jos ennalta olisi tiedetty, miten tärkeäksi apuncuvoksi tavalliselle kielenkäyttäjälle Nykysuomen sanakirja osoittautuu, ja jos siis olisi noudatettu nimenomaan aloitteentekijöiden, sivistysvaliokunnan ja loppujen lopuksi eduskunnan toivomusta, sanakirja olisi varmasti tehty toisenlainen.

Lisäksi eräs seikka: sanakirjaa toimitettaessa oikeakielisyys suuri profecetta oli E. A. Saarimaa. Nykysuomen sanakirjan neuvottelukunnan puheenjohtajana hänellä oli ratkaiseva vaikutus sanakirjan normatiivisiin kannanottoihin. Nyt saarimaalaisuus, »saarenmaalaisuus», on eräissä laajoissakin kysymyksissä perussanakirjan toimituksen uudelleen punnitavana. Kaikki Nykysuomen sanakirjan normit eivät enää päde.

On myös huomattava, että Nykysuomen sanakirja ei ollut edes ilmestyessään nyky suomen sanakirja. Aineiden järjestelmällinen keruu lopetettiin jo vuoden 1938 päättyessä. Sanakirjan 1. osa oli

näin ollen painotuoreenakin toistakymmentä vuotta aikaansa jäljessä, 6. osa kolmattakymmentä vuotta. Artikkelityön ohella harrastettu niukka sanastus ei riittänyt pitämään käsikirjoitusta läheskään joka suhteessa päivän tasalla.

Kieltämättä Nykysuomen sanakirjalla on ansionsa, suuret ansionsa. Se on suomen kielen monumentti. Se saikin heti 1951—61 ilmestyttyään Suomen kansalta varauksettoman tunnustuksen. Mutta eivät sanakirjan tekijät itse osanneet aavistaa kirjoittavansa suomen kielen lakikirjaa. Eduskunnan tarkoittamaa normatiivisuutta sitä vastoin pyritään nimenomaan pitämään silmällä parastaikaa, siis puoli vuosisataa myöhemmin, toimitettavassa nyky-suomen perussanakirjassa.

Seuraavassa muutamia Nykysuomen sanakirjan esittelylehtisestä poimittuja lausuntoja: »Sen sivuille on koottu suomalaisten sanojen mahti» (Matti Haavio), »Vuosisadan suurin kirjallinen merkkitapaus» (Yrjö Kivimies), »Jokainen joka joutuu kirjallisesti käyttämään suomea, tarvitsee välttämättä tätä apuneuvoa» (Edwin Linkömies), »Työ jonka tulosten pitäisi olla jokaisen suomen kielen käyttäjän ulottuvilla» (J. A. Hollo), »Se on lukemisen, puhumisen ja kirjoittamisen kansankorkeakoulu» (Matti Kuusi).

Lopuksi vielä puheenvuoro koko sanakirjahankkeen alullepanijalle rovasti Antti Kukkoselle, jolle kiitokseksi ja kunnianosoitukseksi tämä artikkeli on laadittu. Hän kirjoittaa 16. maaliskuuta 1977:

Nykysuomen sanakirjasta on kehkeytynyt suosittu tuote, joka kuuluu varsin laajan käyttäjäkunnan käsissä. Tavoite on saavutettu. Illoikoot siitä ennen muita ne kielen tutkijat, jotka taidollaan ja ponnistuksillaan ovat tehneet teoksen aikaansaamisen mahdolliseksi.

Jouko Vesikansa